

Markus EBERHARTER
Uniwersytet Warszawski

POLSKA RECEPCJA TWÓRCZOŚCI JOSEPHA ROTH.
TRZY PRZEKŁADY NOWELI
DIE BÜSTE DES KAISERS

Abstract

**Three translations of the novella *Die Büste des Kaisers*
and the Polish Reception of Joseph Roth**

The article begins with the author's description of the Polish reception of Joseph Roth and his work from the nineteen-thirties onward. The beginning of the article also shows how, through intensified contact between Austrian and Polish scholars of Austrian literature, both discussion about Galicia and the work of Joseph Roth evolved into important topics of common scientific discourse. Additionally, the issues connected with this development are analysed, such as: the Polish motifs in the works of Roth along with his biographical connections to Poland; his literary relations to Polish writers (Bruno Schulz, Julian Strykowski, and Józef Wittlin); the problem of the lost Galician homeland (in German: "Heimat"), and finally, the retrospective utopian image of the no longer existent Austro-Hungarian monarchy. It is against this background that the three translations – by Ireneusz Maślarz, Tadeusz Zawierucha and Stefan H. Kaszyński – of Roth's short story, *Die Büste des Kaisers*, are analysed primarily in regards to the question as to whether or not the particular academic discourse could have influenced translation practice, and if so, to what extent. It is observed that the translation by Kaszyński especially shows that it has significant links to the discourse. Notably, along with being a translator, Kaszyński is one of the most active Polish scholars writing about both Galicia and Roth.

Keywords: Austrian literature, lost Galician homeland, Joseph Roth, Polish reception of Joseph Roth, translation.

W listopadzie 1977 r., kiedy polscy i austriaccy germaniści spotkali się w Poznaniu po raz trzeci w ramach wspólnej konferencji, zorganizowano wystawę książek z polskimi przekładami literatury austriackiej. Musiała to być dość duża wystawa, gdyż organizatorzy konferencji, Hubert Orłowski i Jan Papiór, piszą w przedmowie do tomu pokonferencyjnego, że uczestnicy mogli zobaczyć większość przetłuma-

czonych na polski tytułów literatury austriackiej¹. Także Krzysztof Kuczyński w swojej relacji z konferencji jest pełen uznania dla tej wystawy: „Organizatorzy – pisze – zgromadzili tam wiele pozycji literackich [...] z okresu przed- i powojennego, co pozwoliło stwierdzić, jak wiele uczyniono na tym polu po roku 1945”². I wydaje się, że rzeczywiście było co pokazać, literatura austriacka była bowiem w latach siedemdziesiątych w Polsce wyraźnie obecna. Wynikało to, jak podkreśla Edmund Rosner, z ożywionych stosunków kulturalnych pomiędzy obydwooma krajami, rozwijających się już od lat sześćdziesiątych, kiedy założono czytelną austriacką w Warszawie (w roku 1964/1965) oraz podpisano pierwszą umowę o współpracy naukowej i kulturalnej (w roku 1966)³. Maria Krysztofiak mówi w związku z tym o „szerokiej fali literatury austriackiej, która zalewała polski rynek książek w latach siedemdziesiątych”, i podkreśla, że tłumaczono zarówno tzw. nowoczesnych klasyków, takich jak np. Musil, Canetti lub Broch, jak i młodych autorów, takich jak np. Bachmann lub Handke⁴. I także Orlowski – przypominam: współorganizator poznańskiej konferencji – w swoim corocznym esej o literaturze austriackiej dla „Rocznika Literackiego” odnośnie do roku 1976 konstatuje ze zdumieniem: „Z godnym zastanowienia uporem przebija się od lat niewielka literatura narodu austriackiego przez okazańszy zastęp tytułów pozostałych krajów niemieckiego obszaru językowego”⁵. Spojrzenie do „Ruchu Wydawniczego w Liczbach” dla tego samego roku zdaje się więcej niż potwierdzać tę opinię: W 1976 r. wydano bowiem 8 tytułów z literatury austriackiej w polskim przekładzie, w tym 6 dla dorosłych i 2 dla dzieci. Z literatury zachodniemieckiej natomiast przetłumaczono w tym roku tylko 7 tytułów, w tym pięć dla dorosłych. I nawet liczba enerdownskich tytułów przełożonych w tym roku była tylko nieznacznie wyższa (14 tytułów, w tym 11 dla dorosłych)⁶, co, biorąc pod uwagę uwarunkowania polityczne, było niewielką różnicą. I choć w poprzednich i kolejnych latach literatura austriacka nie zawsze była liczniej wydawana niż np. literatura zachodniemiecka, miała ona jednak, jak pokazują liczby z tych lat, stabilną pozycję w Polsce.

¹ Por. H. Orlowski, J. Papiór, *Einleitende Bemerkungen zum internationalen Seminar „Österreichisch-Polnische literarische Nachbarschaft”* (Poznań 30.11.–2.12.1977), [w:] *Österreichisch-Polnische literarische Nachbarschaft. Materialien zur Konferenz* (Poznań 30.11.–2.12.1977), red. H. Orlowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1979, s. 6.

² K.A. Kuczyński, *Polsko-austriackie stosunki literackie*, „Języki Obce w Szkole” 1978, nr 2 (108), s. 123.

³ Por. E. Rosner, *Drei Phasen literarischer Beziehungen zwischen Polen und Österreich. Ein Beitrag zur Problematik der Rezeption nach 1945*, „Studia Germanica Posnaniensia” 1997, nr 6, s. 95.

⁴ M. Krysztofiak, *Kulturgeschichtliche Nähe. Österreichische Literatur in Polen*, [w:] *Die Rezeption der polnischen Literatur im deutschsprachigen Raum und die der deutschsprachigen in Polen 1945–1985*, red. H. Kneip, H. Orlowski, Deutsches Polen-Institut, Darmstadt 1988, s. 382.

⁵ H. Orlowski, *Literatura austriacka*, „Rocznik Literacki 1976”, red. P. Hertz, A. Lam, Warszawa 1979, s. 444.

⁶ Zob. „Ruch Wydawniczy w Liczbach. Polish Publishing in Figures” XXII, 1976, red. M. Czarnecka, Biblioteka Narodowa – Instytut Bibliograficzny, Warszawa 1977, s. 57.

Wśród wychodzących tytułów nie mogło oczywiście zabraknąć książek Josepha Rotha. Właśnie w 1977 r. ukazała się po raz trzeci jego najsłynniejsza powieść, *Marsz Radetzky'ego*, po wydaniach w 1934 i 1958 r. Zgodnie z zacytowaną uwagą Kuczyńskiego, który zauważył, że twórcy wystawy uwzględnili także książki wydane przed drugą wojną światową, można było pokazać nie mniej niż 11 powieści Rotha, przetłumaczonych w latach 1931–1939 na polski, najczęściej przez jego przyjaciela Józefa Wittlina (5 tytułów)⁷, oraz przez Izydora Bermana (4)⁸, ale także przez Wandę Kragen oraz Aleksandra Wata (po 1 pozycji)⁹. Godna uwagi jest nie tylko intensywność publikacji – w niektórych latach ukazywał się więcej niż jeden tytuł rocznie – lecz także fakt, że polskie przekłady powstawały w stosunkowo krótkim czasie po oryginale niemieckojęzycznym, co świadczy o dużym zainteresowaniu twórczością Rotha ze strony polskich czytelników¹⁰. Kilka przedwojennych przekładów wydano ponownie na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych¹¹, kiedy Roth przeżywał pierwszy renesans zainteresowania w Polsce. Trudno jest jednoznacznie określić powody tego ponownego zainteresowania, może było ono zainspirowane ukazaniem się w 1956 r. w Niemczech Zachodnich pierwszego trzutomowego wydania dzieł Rotha¹², przygotowanego przez Hermanna Kestena lub/i pierwszym wydaniem *Marsza Radetzky'ego* w NRD¹³. Pewien wpływ mógł mieć także ważny krytyk literacki Jan Koprowski, który na łamach „Życia Literackiego” w grudniu 1957 r. jako pierwszy w Polsce zwrócił uwagę na samodzielność literatury austriackiej i cechy odróżniające ją od innych literatur niemieckojęzycznych, wymieniając przy tym Rotha jako jednego z najważniejszych jej przedstawicieli¹⁴. Czy Koprowski mógł za-

⁷ *Hiob. Powieść o człowieku prostym, Ucieczka bez kresu, Zipper i jego ojciec* (wszystkie trzy: 1931), *Spowiedź mordercy* (1937) oraz *Krypta Kapucynów* (1939).

⁸ *Hotel Savoy, Rodzina Bernheimów* (obie: 1933), *Tarabas* (1934) oraz *Historia nocy 1002* (1939).

⁹ Wanda Kragen przetłumaczyła *Marsz Radetzky'ego* (1934), Aleksander Wat *Falszywą wagę* (1939). Wszystkie dane dotyczące przekładów przedwojennych Rotha pochodzą z: E. Polczyńska, C. Załubska, *Bibliografia przekładów z literatury niemieckiej na język polski 1800–2000*, t. 2: 1919–1939, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2010, s. 131–132.

¹⁰ Edyta Polczyńska wymienia jako najważniejszy powód popularności Rotha w Polsce przed II wojną światową związek jego dzieł z Galicją, czyli terenem znanym Polakom z własnej historii, zwłaszcza że Roth w dużej mierze opisuje tamtejsze stosunki międzykulturowe – por. E. Polczyńska, *Österreichische Literatur in polnischer Übersetzung*, [w:] *Österreichisch-Polnische literarische Nachbarschaft...*, s. 143. Dodatkowo popularności Rotha w Polsce sprzyjały zapewne jego podróże do Polski oraz liczne przyjaźnie i znajomości, przede wszystkim z Józefem Wittlinem.

¹¹ *Marsz Radetzky'ego* (1958), *Hotel Savoy* (1959), *Krypta kapucynów* (1960) oraz *Falszywa waga* (1961). Wydano ponownie przekłady przedwojenne, choć – jak pokazuje np. *Marsz Radetzky'ego* – zostały one gruntownie zredagowane. Wszystkie dane za: E. Polczyńska, C. Załubska, *Bibliografia przekładów z literatury niemieckiej na język polski 1800–2000*, t. 3: 1945–1990, s. 198–199.

¹² J. Roth, *Werke in drei Bänden*, Kiepenheuer & Witsch, Köln 1956.

¹³ Tenże, *Der Radetzkymarsch*, Aufbau-Verlag, Berlin 1957.

¹⁴ Por. J. Koprowski, *Uwagi o literaturze austriackiej*, „Życie Literackie” 1957, nr 51–52 (309–310), s. 13. Rok później, w recenzji *Marsza Radetzky'ego*, Koprowski powtarza tezę o samodzielności literatury austriackiej oraz uwydatnia szczególnie znaczenie Rotha dla Polaków: „My, Polacy – pisze Koprowski – mamy szczególne powody, aby interesować się Józefem Rothem i jego twórczością. Był

inicjować lub zainspirować ponowne wydania Rotha – nie sposób jednoznacznie stwierdzić¹⁵, jest on natomiast autorem prawie wszystkich paratekstów towarzyszących rozmaitym książkom Rotha aż do lat osiemdziesiątych, a poza tym autorem jedynej polskiej monografii tego austriackiego pisarza¹⁶. Po kilkuletniej przerwie zaczęto ponownie wydawać Rotha właśnie w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, czyli wtedy, kiedy miała miejsce poznańska konferencja oraz towarzysząca jej wystawa książek austriackich. Czy i teraz zachodnioniemieckie wydanie dzieł Rotha przez Kestena, tym razem w czterech tomach, które ukazało się w połowie lat siedemdziesiątych¹⁷, było powodem tego drugiego renesansu Rotha, tak samo jak poprzednio, również trudno stwierdzić. Faktem jest, że po wymienionym trzecim wydaniu *Marsza Radetzky'ego* w 1977 r. kolejne tytuły Rotha ukazują się regularnie właściwie do dziś – są to zarówno wznawiane wydania wcześniejszych przekładów, jak i nowe, wcześniej nie tłumaczone teksty, bądź też drugie i nawet kolejne tłumaczenia opublikowanych już wcześniej po polsku powieści lub opowiadań Rotha¹⁸. Polska recepcja Rotha, która trwa już od 80 lat, jest zatem dobrym przykładem na to, że odbiór obcojęzycznego pisarza w kulturze docelowej nie zawsze uwarunkowany jest zagadnieniami wynikającymi z aktualnych i bieżących kontaktów pomiędzy dwoma literaturami. Pokazuje bowiem, że i późniejsze pokolenia zaliczają dzieła Rotha, który zmarł w 1939 r., do swojego kanonu literatury, odczytując je albo w sposób nowy, albo jako potwierdzenie swojego horyzontu oczekiwań – np. wobec literatury austriackiej, za której typowego przedstawiciela Roth w oczach polskich czytelników uchodził.

Równolegle do trwającego już od czterdziestu lat zainteresowania czytelników i polskiego rynku książki, twórczością Josepha Rotha w coraz większym stopniu zaczęła się zajmować także polska germanistyka. Chciałbym więc w dalszej części mojego artykułu zestawić ze sobą te dwie formy recepcji tego autora i podjąć próbę wskazania ewentualnych interakcji pomiędzy nimi, manifestujących się między in-

to bowiem pisarz, który chętnie przyznawał się do swych związków z polskością, a w utworach jego, rozgrywających się niejednokrotnie na terenach polskich dawnej Galicji, występują także Polacy” – J. Koprowski, *Józef Roth – Człowiek i pisarz*, „Twórczość” 1958, nr 9, s. 178.

¹⁵ Na szczególną uwagę zasługuje tu jednak fakt, że Koprowski pod koniec zacytowanej recenzji z 1958 r. wymienia niektóre dzieła Rotha, które jego zdaniem należałoby wydać w Polsce, m.in. *Hotel Savoy* oraz *Kryptę kapucynów* (por. tamże, s. 180), i które – jak wymieniono powyżej – rzeczywiście ukazały się w 1959 oraz 1960 r.

¹⁶ J. Koprowski, *Józef Roth*, Czytelnik, Warszawa 1980.

¹⁷ J. Roth, *Werke. Neue erweiterte Ausgabe in vier Bänden*, Kiepenheuer & Witsch, Köln 1975–1976.

¹⁸ *Marsz Radetzky'ego* (1995 i 1998), *Hiob. Powieść o człowieku prostym* (1978 i 1996), *Zipper i jego ojciec* (1979), *Fałszywa waga* (1994), *Hotel Savoy* (2002) oraz trzy tomy z różnymi opowiadaniem (1984 oraz 1996) i jeden tom z fragmentami i felietonami ze spuścizny Rotha (1985). W 2011 r. ukazał się ponownie *Tarabas: gość na tej ziemi*, w nowym tłumaczeniu Sławy Lisieckiej. Pełną listę przekładów tekstów Rotha – uwzględniając także czasopisma i antologie – podaje: A. Zakrzewska-Szostek, *Polska recepcja twórczości Josepha Rotha*, [w:] *Literatura austriacka w Polsce w latach 1980–2008. Bibliografia adnotowana*, red. E. Bialek, K. Nowakowska, ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2009, s. 355–356.

nymi na przykładzie konkretnych rozwiązań translatorskich stosowanych w tekstach. Jednym z powodów, dla których w latach siedemdziesiątych zainteresowanie Rothem ze strony germanistyki polskiej wzrosło, była intensyfikacja kontaktów germanistów polskich i austriackich, przede wszystkim w ramach wspólnych konferencji, co także było efektem już wspomnianego zacieśniania współpracy kulturalnej i naukowej obu krajów po 1965 r. Do pierwszego takiego spotkania doszło w listopadzie 1973 r. w Warszawie na zaproszenie Austriackiego Instytutu Kultury¹⁹, do kolejnego prawie dwa lata później, także w Warszawie. Obok germanistów austriackich brali w nich udział przedstawiciele kilku polskich ośrodków germanistyki, np. odnośnie do spotkania z 1973 r. Adolf Donath wylicza siedem polskich miast²⁰. Takie spotkania odbywają się do dziś i są organizowane co dwa lata albo w Austrii, albo w Polsce, ostatnia jak dotąd, 21 konferencja odbywała się od 23 do 26 października 2014 r. na Uniwersytecie Łódzkim²¹. Nie zachowały się, niestety, dokładne programy tych pierwszych wspólnych spotkań w latach siedemdziesiątych, ich tematyka była ponadto sformułowana dość ogólnie: w 1973 r. była to „Österreichische Sprache und Literatur”, w 1975 r. „Voraussetzungen der heutigen österreichischen Literatur”²². Ze wspomnianej relacji Donatha wiadomo tylko, że w 1973 r. zajmowano się odrębnością austriackiej odmiany języka niemieckiego, literaturą barokową oraz najnowszym dramatem austriackim²³, w 1975 r. tematem konferencji był m.in. kontekst historyczny literatury austriackiej, co podkreślają Maria Krysztofiak i Stefan Kaszyński²⁴. Dopiero następne spotkanie, właśnie wspomniana konferencja poznańska, jest lepiej udokumentowane dzięki osobnej publikacji pokonferencyjnej²⁵. Nawiązując, jak się z niej dowiadujemy, do pierwszych

¹⁹ Jak podają Stefan H. Kaszyński oraz Maria Krysztofiak (*Kommentare zur Geschichte der polnisch-österreichischen Germanistentreffen*, [w:] *Grenzgänge und Grenzgänger in der österreichischen Literatur. Beiträge des 15. Österreichisch-Polnischen Germanistentreffens Kraków 2002*, red. M. Kłańska i in., Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 15–16), już w 1971 r. w Instytucie Austriackim w Warszawie odbyła się konferencja poświęcona literaturze austriackiej. Nie zachowały się jednak żadne bliższe informacje, a jak sugerują relacje z późniejszych spotkań, pierwsza wspólna konferencja odbyła się właśnie w 1973 r. Por. także chronologia polskich konferencji germanistycznych Jana Papióra (*Polnische Germanistik – Germanistik in Polen im 19. und 20. Jahrhundert. Programme – Geschichte – Studien – Bibliographien zur Wissenschaftsgeschichte*, Wydawnictwo im. S. Podobińskiego AJD w Częstochowie, Częstochowa 2012, s. 241), który wprowadzie uwzględnia konferencję z 1971 r. pt. „Österreichische Literatur der Gegenwart”, nie określa jej natomiast mianem spotkania polsko-austriackiego.

²⁰ A. Donath, *Kolokwium germanistyczne w Czytelni Austriackiej w Warszawie*, „Języki Obce w Szkole” 1974, nr 2 (88), s. 124.

²¹ Bliższe informacje są dostępne pod: www.oegg.org/html/oeggtagungen.html [stan z 13.1.2015].

²² Por. J. Papiór, *Polnische Germanistik – Germanistik in Polen...*, s. 242–243.

²³ Zob. A. Donath, *Kolokwium germanistyczne w Czytelni Austriackiej w Warszawie*, s. 124.

²⁴ Por. S. Kaszyński, M. Krysztofiak, *Kommentare zur Geschichte der polnisch-österreichischen Germanistentreffen*, s. 17.

²⁵ *Österreichisch-Polnische literarische Nachbarschaft...*, red. H. Orłowski. Pełniejszą listę uczestników konferencji podaje: K.A. Kuczyński, *Polsko-austriackie stosunki literackie*, s. 123.

dwóch konferencji²⁶, zajmowano się w Poznaniu relacjami literackimi pomiędzy Polską a Austrią, z czego można wnioskować, że już w 1973 r. oraz w 1975 r. była mowa o kontaktach literackich pomiędzy oboma krajami. Właśnie, jak się zdaje, w kontekście poszukiwania wzajemnych punktów styczności wykrystalizowała się tematyka Galicji jako wspólnego krajobrazu literackiego i jako przedmiotu badań polskiej lub polsko-austriackiej germanistyki. Przyznają to także Orłowski i Papiór w przedmowie do tomu poznańskiej konferencji z 1977 r., pisząc, że „specyfika Galicji jako jedynego w swoim rodzaju środkowoeuropejskiego tygla narodowego i kulturowego” była jednym z lejtmotywów całej dyskusji, w której zwracano uwagę na różnice pomiędzy polsko-austriackimi i polsko-pruskimi kontaktami literackimi oraz podkreślano liczne ślady wzajemnych wpływów w „utworach galicyjskich”²⁷. Za najbardziej reprezentatywnego autora owej Galicji oraz przykład bezpośrednich kontaktów polsko-austriackich może uchodzić związany z obu krajami Joseph Roth, nie tylko ze względu na biografię, lecz także na liczne polskie wątki w jego twórczości. Wśród referatów poznańskiej konferencji znajdziemy zatem aż trzy referaty o Rothcie, z czego dwa – Jakuba Forst-Battaglii oraz Ewy Mazur – właśnie o jego związkach z Polską²⁸. Mazur zwraca także uwagę na nowelę *Die Büste des Kaisers*, która wtedy nie została jeszcze przetłumaczona na polski, w szczególności na jej główną postać, hrabiego Franciszka Ksawerego Morstina jako reprezentanta polskiej arystokracji²⁹.

Kolejne spotkania germanistów polskich i austriackich były wprawdzie poświęcone już innym tematom, jak np. refleksji o języku w literaturze austriackiej (Innsbruck 1979) lub konkretnym epokom w historii literatury (np. Kraków 1981, Salzburg 1983)³⁰. Wystąpienia dotyczące Rotha ograniczały się do pojedynczych referatów, jak np. podczas poświęconego tematyce prowincji i metropolii spotkania w Wiedniu w 1992 r., kiedy Stefan Kaszyński mówił o metropolii i prowincji w *Marszu Radetzky’ego*, a Krzysztof Lipiński o obrazie prowincji galicyjskiej u Rotha i Andrzeja Kuśniewicza³¹. Dwa lata później, czyli w 1994 r., w Warszawie powrócono zresztą m.in. do tematyki galicyjskiej – tematem wspólnej konferencji były tym razem „krajobrazy habsburskie w literaturze austriackiej”, lecz nie było wtedy osobnego referatu o Rothcie, jakkolwiek Stefan Kaszyński poświęcił dużo miejsca

²⁶ Por. Orłowski, Papiór, *Einleitende Bemerkungen zum internationalen Seminar...*, s. 6.

²⁷ Tamże, s. 8.

²⁸ Por. spis treści tomu: *Österreichisch-Polnische literarische Nachbarschaft...*, s. 149.

²⁹ E.M. Mazur, *Die sogenannten polnischen Motive bei Joseph Roth*, [w:] *Österreichisch-Polnische literarische Nachbarschaft...*, s. 111–112.

³⁰ Por. S. Kaszyński, M. Krysztofiak, *Kommentare zur Geschichte der polnisch-österreichischen Germanistentreffen*, s. 18–21.

³¹ S. Kaszyński, *Metropole und Provinz im Roman Radetzkymarsch von Joseph Roth*, oraz: K. Lipiński, *Monddäne Sehnsucht und verkleinerte Größe: Zum Bild der galizischen Provinz bei Joseph Roth und Andrzej Kuśniewicz*, [w:] *Metropole und Provinz in der österreichischen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts. Beiträge des 10. Österreichisch-Polnischen Germanistentreffens, Wien 1992*, red. A. Dusini, Dokumentationsstelle für neuere österreichische Literatur, Wien, s. 165–174 oraz 175–188.

w swoim wystąpieniu właśnie jemu³². Lecz i poza tym tematy „Galicja” i „Joseph Roth” w latach osiemdziesiątych, po wspomnianej konferencji poznańskiej, w żadnym wypadku nie zniknęły z kręgu zainteresowań polsko-austriackiej germanistyki. Wręcz odwrotnie: jesienią 1984 r. oraz 1986 r. doszło bowiem do dwóch spotkań germanistów z obu krajów, których tematami były: „Galizien – eine literarische Heimat” w Poznaniu oraz „Galizien als gemeinsame Literaturlandschaft” w Innsbrucku dwa lata później. Zwłaszcza w Poznaniu dużo mówiono o Rothcie: z 18 referatów aż 6 było poświęconych wyłącznie lub głównie jemu, ale także w innych jego twórczość była tematem rozważań. Umieszczenie tych dwóch konferencji w kontekście wspólnych spotkań germanistów polskich i austriackich zdaje się w pełni uzasadnione, ponieważ, jak pokazują poszczególne tomy pokonferencyjne, często występowali na nich ci sami prelegenci³³.

Można zatem stwierdzić, że po konferencji poznańskiej Galicja, a w związku z tym także sam Roth, weszli jako stały przedmiot badań do polskiej lub polsko-austriackiej germanistyki. W kolejnych latach zajmowano się poszczególnymi aspektami jego osoby oraz twórczości³⁴. To, że postrzegano go jako „wspólnego autora” polsko-austriackiego, zainspirowało zapewne badania, w których Roth jest porównywany do autorów polskich i wskazuje się na wspólny galicyjski horyzont doświadczeń, który jednak nie zawsze musi skutkować podobnymi obrazami w literaturze. W tym sensie Orłowski zestawiał Rotha z Józefem Wittlinem (1981)³⁵, Lipiński, jak wspomniano, z Andrzejem Kuśniewiczem, Janusz Golec – z Brunonem Schulzem (1992, 2003 i 2006)³⁶, a Stefan Kaszyński – z Julianem Strykowskiem i z Wittlinem (1987)³⁷. Ze specyficznych i wspólnych dla omawianych autorów doświadczeń galicyjskich wynika, jak pokazuje Kaszyński, porównując Rotha z Schulzem, pewna strategia narracyjna, którą, za Schulzem, można nazwać mityzacją rze-

³² S.H. Kaszyński, *Die habsburgischen Landschaften in der österreichischen Literatur*, [w:] *Die habsburgischen Landschaften in der österreichischen Literatur. Beiträge des 11. Polnisch-Österreichischen Germanistentreffens, Warschau 1994*, red. S.H. Kaszyński, S. Piontek, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1995, s. 11–22.

³³ Por. do tych rozważań opublikowane tomy pokonferencyjne: *Galizien – eine literarische Heimat*, red. S.H. Kaszyński, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1987 oraz: *Galizien als gemeinsame Literaturlandschaft. Beiträge des 2. Innsbrucker Symposiums polnischer und österreichischer Literaturwissenschaftler*, AMCE, Innsbruck 1988.

³⁴ Liczne, wymienione w dalszym ciągu tego tekstu, aspekty twórczości Rotha, którymi zajmowała się polska germanistyka, są także obecne w krytyce literackiej, np. u już wymienionego Koprowskiego lub u Egona Naganowskiego.

³⁵ H. Orłowski, *Joseph Roth und Józef Wittlin oder das ungleiche Dioskurenpaar*, [w:] *Komparatistik: theoretische Überlegungen und südosteuropäische Wechselseitigkeit. Festschrift für Zoran Konstantinović, Innsbruck, am 5. Juni 1980*, red. F. Rinner, K. Zerinschek, Winter, Heidelberg 1981, s. 443–448.

³⁶ J. Golec, *Assimilation oder Isolation? Joseph Roths Die Büste des Kaisers und Bruno Schulz' Der Frühling*, [w:] *Literatur im Kulturgrenzraum. Zu einigen Aspekten ihrer Erforschung am Beispiel des deutsch-polnischen Dualismus*, red. T. Namowicz, J. Miziński, Wyd. UMCS, Lublin 1992, s. 41–56; tegoż, *Rekonstrukcje rzeczywistości. Galicja w twórczości Josepha Rotha i Brunona Schulza*, „Akcent” 2003, nr 3 (93), s. 123–128 oraz tegoż, *Heimaterverlust und Heimatkonstruktionen. Joseph Roth und Bruno Schulz im galizischen Kontext*, [w:] *Labyrinth der Erinnerung. Beiträge zur österreichischen Literatur. Festschrift für Prof. Stefan H. Kaszyński*, red. J. Drynda, K. Dzikowska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006, s. 139–151.

³⁷ S.H. Kaszyński, *Die Götterdämmerung in Galizien. Zur geschichtsmythologisierenden Rolle der Romane von Joseph Roth, Józef Wittlin und Julian Strykowski*, [w:] *Galizien – eine literarische Heimat...*, s. 55–64.

czywistości³⁸. Drugim kontekstem tematycznym badań dotyczących Josepha Rotha są wątki i konotacje polskie zarówno w jego biografii, jak i w jego twórczości. Oprócz już wymienionych referatów Mazur i Tauschinskiego, należy tu wspomnieć o pracach Ireny Bartoszewskiej, dotyczących m.in. reportaży Rotha o Polsce³⁹, lub Kaszyńskiego o relacjach Rotha z wojny polsko-bolszewickiej⁴⁰. Obraz Polski, ściślej miasta Łodzi, w powieści *Hotel Savoy*⁴¹ omawia Lipiński. Szerzej ujmując temat stosunku Rotha do Polski i Polaków Maria Kłańska, badając świadomość narodową Rotha w odniesieniu do monarchii habsburskiej, a także do powojennej Polski oraz Austrii, i wynikające stąd implikacje dla jego twórczości⁴². Należałoby wymienić tu również badania dotyczące recepcji Rotha w Polsce, autorstwa Bartoszewskiej oraz Kuczyńskiego⁴³ oraz, związane dodatkowo z zagadnieniami dotyczącymi tłumaczenia jego dzieł na polski, Lipińskiego⁴⁴. Trzecim sposobem kontekstualizacji twórczości Rotha były badania ujmujące go jako utopistę zwróconego ku przeszłości, który opisuje wielokulturową sielankę monarchii austro-węgierskiej. Istotny był tutaj także aspekt utraconej ojczyzny, o czym pisze Maria Kłańska analizująca „małą ojczyznę galicyjską” („galizische Heimat”) w twórczości Rotha. Zwraca ona przy tym uwagę na to, że ojczyzna ta jest utracona podwójnie – po pierwsze jako fakt historyczny, gdyż nie ma już c.k. monarchii, po drugie jako kraj spokojnego dzieciństwa, pokoju i harmonii, który również już nie istnieje⁴⁵. Wiele uwagi poświęcono obrazowi i koncepcji Austrii jako wspólnego państwa wielu narodów w twórczości Rotha, tak jak np. Golec⁴⁶ lub Kaszyński⁴⁷, najczęściej na podstawie *Marsza Rade-*

³⁸ Tenże, *Die Mythisierung der Wirklichkeit im Erzählwerk von Joseph Roth*, „Literatur und Kritik” 1990, nr 243–244, s. 137–143 oraz: *Joseph Roth – revindikator utraconych marzeń*, [w:] J. Roth, *Papierse cesarza. Tryptyk galicyjsko-austriacki*. Przekład i przedmowa opatrzył S.H. Kaszyński, Bene Nati, Poznań 1996, s. 9–20.

³⁹ I. Bartoszewska, *Józef Roth i Polacy*, [w:] *Polonia i przyjaciele Polski w Austrii*, red. W.S. Kucharski, Wydawnictwo Multico, Lublin 1995, s. 185–192.

⁴⁰ S.H. Kaszyński, *Roths Rapporte aus dem polnisch-bolschewistischen Krieg im Kontext seiner Journalistik*, [w:] *Joseph Roth – Sieg über die Zeit. Londoner Symposium*, red. A. Stillmark, H.-D. Heinz, Akademischer Verlag, Stuttgart 1996, s. 62–78.

⁴¹ K. Lipiński, *Joseph Roths „Hotel Savoy” – Menschen auf Wanderschaft*, [w:] tegoż, *Interpretation. Rezeption. Translation. Aufsätze zur österreichischen Literatur im 20. Jahrhundert*, Educator, Częstochowa 1995, s. 89–102.

⁴² M. Kłańska, *Österreich und Polen im Leben und Schaffen Joseph Roths*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1996, nr 1195, „Prace Historyczne”, zeszyt nr 121, s. 539–565.

⁴³ I. Bartoszewska, K.A. Kuczyński, *Materiały do recepcji Josepha Rotha w Polsce (1919–1999)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Germanica” 2002, nr 3, s. 129–136.

⁴⁴ K. Lipiński, *Joseph Roth als „polnischer Autor”. Seine Übersetzungen und seine Rezeption in Polen*, [w:] tegoż, *Interpretation. Rezeption. Translation...*, s. 151–168.

⁴⁵ M. Kłańska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] *Joseph Roth. Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposiums 1989, Akademie der Diözese Rottenburg-Stuttgart*, red. M. Kessler, F. Hackert, Stauffenburg Verlag, Tübingen 1990, s. 154.

⁴⁶ J. Golec, *Istota Austrii w powieściach „Marsz Radetzky’ego” i „Krypta Kapucynów” Josepha Rotha*, „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Humanistyka” 1989, vol. 31, nr 1–2, s. 15–21 oraz: tegoż, *Assimilation oder Isolation...*

⁴⁷ S.H. Kaszyński, *Die habsburgischen Landschaften... oraz tegoż, Nostalgia i mit. Powieść Josepha Rotha „Marsz Radetzky’ego”*, [w:] tegoż, *W cieniu habsburskich krajobrazów. Trzydzieści esejów o literaturze austriackiej*, Ars Nova, Poznań 2006, s. 93–107.

tzky'ego. Wymienić należy tu poza tym dwa artykuły Lipińskiego, opisujący obraz cesarza Franciszka Józefa u Rotha oraz drugi, w którym pokazuje on Rotha jako krytyka nowoczesnej świadomości narodowej lub nacjonalizmu w ogóle⁴⁸. Ważnym tekstem w obu wypadkach jest nowela *Die Büste des Kaisers*. W niej, zdaniem Lipińskiego, Roth na przykładzie hrabiego Morstina, który jest, podobnie jak hrabia Chojnicki w *Marszu Radetzky'ego*, wyrazicielem też autora o nacjonalizmie, ukazuje przedstawiciela ponadnarodowej warstwy społecznej monarchii austro-węgierskiej⁴⁹.

Oprócz Lipińskiego jednym z, jak pokazano powyżej, najbardziej aktywnych badaczy zajmujących się Rothem jest Stefan Kaszyński, który w 1996 r. objawił się także jako tłumacz utworów tego pisarza, publikując tomik *Popiersie cesarza*. Tryptyk galicyjsko-austriacki, zawierający trzy nowele: właśnie *Popiersie cesarza*, a ponadto *Naczelnik stacji Fallmerayer* oraz *Lewiatan*. Ponieważ nie są to ani pierwsze publikacje tych tekstów, ani ich jedyne przekłady polskie, np. *Popiersie cesarza* zostało tu przetłumaczone po raz trzeci⁵⁰, trzeba zadać pytanie: dlaczego Kaszyński zdecydował się na ich ponowne tłumaczenie oraz wydanie, a także czy i pod jakim względem tekst w jego przekładzie prezentuje się w innej formie niż w poprzednich edycjach? Właśnie tymi pytaniami chciałbym powrócić do zagadnienia poruszonego już powyżej, a mianowicie, czy można zauważyć interakcje pomiędzy naukowym dyskursem o Galicji i Rothcie a jego obecnością na rynku książki, czyli – czy dyskurs naukowy odzwierciedla się w sposobie, w jaki wydawano i przede wszystkim tłumaczono Rotha w Polsce. Chciałbym to m.in. pokazać na podstawie przekładu *Popiersia cesarza* Kaszyńskiego, porównując go z wcześniejszymi przekładami. Ponieważ Kaszyński jest nie tylko tłumaczem Rotha, lecz zajmuje się nim także naukowo, właśnie u niego – tak moja hipoteza wyjściowa – germanistyczna refleksja o Rothcie powinna być najbardziej widoczna.

⁴⁸ K. Lipiński, *Seine Apostolische Majestät. Zum Bild des Kaisers bei Joseph Roth*, [w:] tegoż, *Interpretation. Rezeption. Translation...*, s. 71–88 oraz: *Vornational – üernational – postnational. Joseph Roth als Kritiker des modernen Nationalismus*, [w:] *Nationale Identität. Aspekte, Kontroversen und Probleme in der deutschsprachigen Literatur*, red. J. Jabłkowska, M. Półrola, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998, s. 350–358.

⁴⁹ Por. K. Lipiński, *Vornational – üernational...*, s. 356.

⁵⁰ *Popiersie cesarza* zostało przetłumaczone przez Ireneusza Maślara do tomu: J. Roth, *Popiersie cesarza. Legenda o świętym pijaku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984, s. 5–40 (cytowany w dalszej części tekstu jako: „PC-M”); przez Tadeusza Zawieruchę w rok później – J. Roth, *Popiersie cesarza*, „Okolice. Miesięcznik Społeczno-Literacki” 1985, nr 2(28), s. 51–66 (cytowany jako: „PC-Z”) oraz przez Stefana H. Kaszyńskiego – J. Roth, *Popiersie cesarza*, [w:] tegoż, *Popiersie cesarza. Tryptyk...*, s. 21–64 (cytowany jako: „PC-K”). *Naczelnik stacji Fallmerayer* był już tłumaczony przez Marię Gero – J. Roth, *Zawiadonca Fallmerayer*, [w:] ...*tu felix Austria... antologia noweli austriackiej XX wieku*. Wybrał i wstępem opatrzył S. Lichański, PIW, Warszawa 1973, s. 278–304; z kolei *Lewiatan* przez S.H. Kaszyńskiego – J. Roth, *Lewiatan*, [w:] *Dziwo morza. Niemiecka i austriacka nowela morska od romantyzmu do drugiej wojny światowej*. Wybór, wstęp i aneks biograficzny S.H. Kaszyński, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1977, s. 246–274 oraz przez T. Zawieruchę – J. Roth, *Lewiatan*, [w:] J. Roth, *Legenda o świętym pijaku i inne opowiadania*, przełożył i wyboru dokonał T. Zawierucha, wstępem opatrzył J. Korprowski, Czytelnik, Warszawa 1984, s. 191–229.

Powodem wydania owych trzech opowiadań przez Kaszyńskiego w 1996 r. była zapewne między innymi setna rocznica urodzin Rotha, przypadająca w 1994 r. W swojej przedmowie sugeruje Kaszyński poza tym⁵¹, że ówczesnie w Polsce chyba o „tym galicyjskim pisarzu”, jak go nazywa, zapomniano⁵². Kierowała nim zatem może również chęć przedstawienia Rotha polskiej publiczności na nowo, w możliwie jak najbardziej reprezentatywny sposób. Pisze on bowiem dalej, że owe trzy nowele „są poniekąd, centralnymi, syntetycznymi wyznacznikami światopoglądu tego epika”. Kaszyński uzasadnia to m.in. tym, że w całej swojej twórczości Roth opiera się na specyficznych doświadczeniach galicyjskich: na utopii o „ojczyźnie zgodnie żyjących narodów Europy Środkowej”, związanej z wielokulturowym państwem austriackim, oraz na silnej tradycji żydowskiej tego regionu. Na tej podstawie można, wedle Kaszyńskiego, wyodrębnić trzy kręgi mitotwórcze – mit o utraconej ojczyźnie, mit o niespełnionej miłości oraz mit o tęsknocie za metafizycznym samourzeczywistnieniem – które są istotą jego sposobu literackiego pisania, i każda z trzech nowel tego zbioru jest reprezentatywna dla jednego z tych kręgów. Kaszyński nawiązuje tu, o czym wspomniano powyżej, do swoich prac o mityzacji rzeczywistości jako świadomej strategii narracyjnej autorów galicyjskich, m.in. Rotha i Schulza.

Wpływ refleksji germanistycznej daje się zauważyć nie tylko w doborze tekstów do konkretnego wydania, czyli w staraniu o jak najbardziej charakterystyczne zaprezentowanie danego autora, lecz również na poziomie samego tekstu. Tu chodzi o dokładność translatorską, w szczególności odnośnie do pojęć kluczowych dla poetyki autora lub wymowy dzieła. Dla Kaszyńskiego jednym z powodów, dla których Roth w latach 90. XX wieku mógłby być zapomniany lub nawet okazać się niewygodny, jest jego zdecydowany antynacjonalizm. Pisze on:

Niewrażliwy i nieobyty z historią czytelnik uzna być może hrabiego Morstina za nieszkodliwego wariata, zdeklarowany narodowiec dostrzeże w nim niebezpiecznego wywrotowca, jednak ktoś, kto głębiej wejrzy w mechanizmy filozofii historii, odkryje w tej postaci szlachetną ideę tolerancji i wzajemnego poszanowania, bez której nie sposób budować wspólnej przyszłości⁵³.

Właśnie w tym kryje się retrospektywna utopia Rotha, który widział w monarchii austro-węgierskiej przykład pokojowego współistnienia rozmaitych narodów, zniszczony przez ich dążenia do własnej państwowości. Roth utożsamiał swoją utopię z Austrią, o czym w nauce kilkakrotnie pisano, m.in. na podstawie analizy *Marsza Radetzky'ego*. O hrabim Morstynie jako człowieku ponadnarodowym napisał także Lipiński w kontekście krytyki nowoczesnej świadomości narodowej u Rotha,

⁵¹ Zob. do wszystkich cytatów i odwołań do tej przedmowy w tekście powyżej: S.H. Kaszyński, *Joseph Roth – rewindykator...*, s. 9–11, 13, 15 oraz 20.

⁵² Wydaje się, że już okres, w którym Kaszyński pisał te słowa, nieco je zweryfikował, gdyż wydawało wówczas dzieła Rotha dość regularnie, także w następujących latach, np. *Marsz Radetzky'ego* w 1995 i 1998 r., *Hiob* w 1996 r. oraz *Tarabas* w 2011 r.

⁵³ S.H. Kaszyński, *Joseph Roth – rewindykator...*, s. 17–18; por. także: s. 20.

o czym była mowa powyżej. Dla udowodnienia swojej tezy cytuje on m.in. następujące zdanie z noweli *Popiersie cesarza*, w którym czytamy, że był Morstin: „[...] einer der edelsten und reinsten Typen des Österreichers schlechthin, das heißt also: ein übernationaler Mensch und also ein Adeliger echter Art”⁵⁴. Ważne jest tutaj, że być Austriakiem w swojej najwłaściwszej formie znaczy być człowiekiem ponadnarodowym. Pierwsze tłumaczenie tej noweli, autorstwa Ireneusza Maślara z 1984 r., jest bardzo blisko oryginału i brzmi: „[...] był [Morstin; M.E.] po prostu jednym z najzaczniejszych i najprawdziwszych typów Austriaka, to znaczy: człowiekiem ponadnarodowym, a więc szlachcicem w każdym calu”⁵⁵. Drugi przekład Tadeusza Zawieruchy, który powstał zaledwie rok później⁵⁶, zawiera więcej nieścisłości. Tu Morstin „był zacnym i prawdziwym, wprost typowym Austriakiem, to znaczy: był internacjonalem, a więc autentycznym szlachcicem w pełni tego słowa znaczeniu”⁵⁷. „Typowy Austriak” to nie to samo co „typ Austriaka”, tak samo jak człowiek internacjonalny, który porusza się pomiędzy narodami, ale nie stoi ponad nimi. Bardzo indywidualne rozwiązanie natomiast wybrał Kaszyński, tłumacząc, że „był on [Morstin; M.E.] idealnym typem Austriaka: to znaczy człowiekiem ponadnarodowym, a więc szlachcicem najczystszej wody”⁵⁸. „Idealny” jest mocniejszym tłumaczeniem, ale może i bardziej utopijnym niż „najzaczniejszy i najprawdziwszy”, Morstin jest tutaj poza tym nie jednym z wielu lub kilku, lecz wzrasta sam do ideału ponadnarodowego Austriaka. Poprzez takie rozwiązanie translatorskie, dość mocno oddalające się od oryginału, Kaszyński uwydatnia jeden z kluczowych wątków w twórczości Rotha, będący, o czym mówiłem powyżej, częstokroć przedmiotem naukowych badań.

Szczególną świadomość translatorską zwłaszcza wobec takich, kluczowych dla twórczości autora, kategorii jak dyskurs narodowy i jego krytyka widać również w kolejnym przykładzie, kiedy Morstin w noweli cytuje Grillparzera, aby przestrzec przed niebezpiecznymi skutkami nacjonalizmu wyrastającego z pierwotnej świadomości narodowej. Najpierw oryginał:

Von der Humanität durch Nationalität zur Bestialität, hatte der österreichische Dichter Grillparzer gesagt. Man begann just damals mit der «Nationalität», der Vorstufe zu jener Bestialität, die wir heute erleben. Nationale Gesinnung: Man sah um jene Zeit deutlich, daß

⁵⁴ J. Roth, *Die Biüste des Kaisers*, [w:] tegoż, *Werke 5. Romane und Erzählungen 1930–1936*, red. F. Hackert, Kiepenheuer & Witsch, Köln, s. 655. Por. także: K. Lipiński, *Vornational – übernational...*, s. 356.

⁵⁵ PC-M, s. 7.

⁵⁶ Należałoby dokładniej zbadać okoliczności tego faktu oraz motywację tłumacza i zaangażowanych redaktorów, które nie wydają się na pierwszy rzut oko zrozumiałe, tym bardziej że także opowiadanie *Legenda o świętym pijaku* zostało przetłumaczone przez obu tłumaczy nawet w tym samym roku – J. Roth, *Legenda o świętym pijaku*, [w:] tegoż, *Legenda o świętym pijaku i inne opowiadania...*, s. 31–64 (Zawierucha) oraz: J. Roth, *Legenda o świętym pijaku*, [w:] tegoż, *Popiersie cesarza. Legenda o świętym pijaku...*, s. 41–85 (Maślara). Zwracają ze zdumieniem uwagę na ten fakt także współcześni recenzenci, jak np. B. Choluś, *Twórcze tęsknoty Josepha Rotha*, „Miesięcznik Literacki” 1985, nr 7 (225), s. 129.

⁵⁷ PC-Z, s. 51.

⁵⁸ PC-K, s. 24.

sie der vulgären Gemütsart all jener entsprang und entsprach, die den vulgärsten Stand einer neuzeitlichen Nation ausmachen⁵⁹.

Najmniej przekonujący jest przekład – tj. drugi z 1985 r. – Zawieruchy:

„Od humanizmu przez nacjonalizm do bestialstwa” – powiedział austriacki poeta Grillparzer. Właśnie „nacjonalizacją” rozpoczęto wtedy pierwszy etap zezwierzęcenia, które przeżywamy w dzisiejszych czasach. Narodowy charakter. Widziano w tym czasie jasno, że był tylko odskocznią i odpowiadał pospolitym umysłom, tym właśnie, które stanowiły najwulgarniejszą warstwę nowożytnego narodu⁶⁰.

Nie chodziło Rothowi o prąd historyczno-filozoficzny „humanizm”, tak samo niemieckie „Nationalität” odnosi się tu raczej do świadomości przynależenia do danego narodu niż do jej dużo bardziej radykalnej formy, jaką jest nacjonalizm. Także drugie tłumaczenie tego pojęcia – poprzez „nacjonalizacja” – wydaje się bardzo niefortunne, gdyż odnosi się raczej do zagadnień polityczno-ekonomicznych niż do tych, które dla Rotha są w tym kontekście ważne. Dużo lepiej oddają natomiast ten fragment pozostali dwaj tłumacze. Maślarz pisze tak:

„Od człowieczeństwa przez narodowość do bestialstwa”, powiedział austriacki poeta Grillparzer. Zaczęło się właśnie wtedy od „narodowości”, pierwszego stopnia do owego bestialstwa, które dziś przeżywamy. Narodowy charakter: widać było w owym czasie wyraźnie, że wynikał on z pospolitej natury i odpowiadał pospolitej naturze wszystkich tych, którzy stanowili najbardziej pospolity stan nowożytnego narodu⁶¹.

A Kaszyński:

„Od humanitarności przez narodowość do bestialkości” – powiedział kiedyś austriacki pisarz Franciszek Grillparzer. W tamtym czasie zaczęto od „narodowości”, owego przedpola bestialstwa, którego doświadczamy dzisiaj. Poczucie narodowe, już wówczas widziano to wyraźnie, było wyrazem prostackiego usposobienia, właściwego najbardziej prymitywnym warstwom współczesnego narodu⁶².

Obok świadomości narodowej – lub nawet poprzedzając ją – istnieje świadomość bycia człowiekiem w ogóle, co dobrze oddają pojęcia „człowieczeństwo” lub – z większym naciskiem dodatkowo na troskę o człowieka – „humanitarność”. Dużo lepszy jest wybór obu tłumaczy, aby przełożyć „Nationalität” przez „narodowość”, to czego hrabia Morstin nie mógł znieść, to właśnie to, że narody monarchii w coraz większym stopniu odkrywały swoją specyfikę (Eigenart). Ten proces odkrywania jest poza tym zawarty we frazie „nationale Gesinnung”, „Gesinnung” należy tu raczej rozumieć jako „Einstellung”, czyli „nastawienie”, niż jako „Charaktereigenschaft”, czyli „cecha charakteru”. Tu wybór Kaszyńskiego jest trafniejszy, doświadczenie germanisty widać również w tym, że dodaje on imię Grillparzera – Franciszek, nie Franz – który poza tym jest zgodnie z rzeczywistością nie tylko

⁵⁹ J. Roth, *Die Büste...*, s. 660.

⁶⁰ PC-Z, s. 55.

⁶¹ PC-M, s. 16.

⁶² PC-K, s. 34.

„poetą”, lecz „pisarzem”. Żaden natomiast z tłumaczy nie zdecydował się na zachowanie powtórzenia epitetu „vulgär”. Wyrażona przez nie pogarda dla poczucia lub świadomości narodowej, którą Roth wkłada w usta swojego protagonisty Morstina – zgodnie z zacytowaną powyżej opinią Lipińskiego – najwyraźniej prześwieca przez przekład Kaszyńskiego dzięki przymiotnikom „prostacki” oraz „prymitywny”, ten ostatni w stopniu najwyższym. Jest to jednoznacznie silniejsze niż u Zawieruchy, który zdecydował się w jednym przypadku na mniej ekspresywny przymiotnik „pospolity”, tak samo jak Maślarz, który jednak z kolei stara się go nieco wzmocnić poprzez amplifikację, czyli dodatkowe – trzecie – powtórzenie.

Myszę, że prezentowane przykłady pokazują, w jakim kierunku mogłaby iść analiza translatorska przekładów Rotha opierająca się na wynikach germanistycznych badań, która została tu ze względu na ograniczone miejsce tylko wstępnie zaprezentowana. Oprócz dyskursu antynarodowościowego lub antynacjonalistycznego może ona dotyczyć obrazu wielonarodowej ojczyzny, jaką była dla Rotha Galicja czy też cała monarchia austro-węgierska, razem z jej wszystkimi realiami życia politycznego, kulturalnego i codziennego. Można by także skupić się na innych kluczowych w tym kontekście pojęciach, jak np. „Heimat”, które, jak wiadomo, tylko częściowo można oddać przez polskie słowo „ojczyzna”. Właśnie w *Popiersiu cesarza* znajduje się dłuższy fragment o utraconej ojczyźnie, kiedy Morstin wraca z pierwszej wojny światowej do swojej wioski, która wtedy należała już do Polski. Interakcje pomiędzy dyskursem germanistycznym a praktyką wydawniczą można zauważyć zarówno na poziomie edytorskim, np. w wyborze poszczególnych tekstów do przekładu lub do konkretnego zbioru, jak i na poziomie tekstowym w kształcie rozwiązań translatorskich. Jak dalece te interakcje są celowe i zamierzone, należy jednak badać w każdym przypadku indywidualnie. Nie mamy możliwości obserwowania bezpośredniego połączenia pomiędzy tymi dwoma dyskursami, tak jak w przypadku Kaszyńskiego, który jest zarazem germanistą i tłumaczem, jest to zatem pytanie, na które trudno znaleźć odpowiedź. Natomiast szukanie jej daje w każdym razie pełniejszy obraz odbioru obcojęzycznego autora w kulturze docelowej.

Bibliografia

Literatura przedmiotowa

- Roth J., *Popiersie cesarza. Legenda o świętym pijaku*, tłum. I. Maślarz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984.
- Roth J., *Popiersie cesarza*, tłum. T. Zawierucha, „Okolice. Miesięcznik Społeczno-Literacki” 1985, nr 2(28).
- Roth J., *Die Büste des Kaisers*, [w:] tegoż, *Werke 5. Romane und Erzählungen 1930–1936*, red. F. Hackert, Kiepenheuer & Witsch, Köln.
- Roth J., *Popiersie cesarza*, [w:] tegoż, *Popiersie cesarza. Tryptyk galicyjsko-austriacki*. Przełożył i przedmową opatrzył S.H. Kaszyński, Bene Nati, Poznań 1996.

Literatura podmiotowa

- Choluj B., *Twórcze tęsknoty Josepha Rotha*, „Miesięcznik Literacki” 1985, nr 7 (225).
- Donath A., *Kolokwium germanistyczne w Czytelni Austriackiej w Warszawie*, „Języki Obce w Szkole” 1974, nr 2 (88).
- Golec, J., *Assimilation oder Isolation? Joseph Roths Die Büste des Kaisers und Bruno Schulz’ Der Frühling*, [w:] *Literatur im Kulturgrenzraum. Zu einigen Aspekten ihrer Erforschung am Beispiel des deutsch-polnischen Dualismus*, red. T. Namowicz, J. Miziński, Wyd. UMCS, Lublin 1992, s. 41–56.
- Golec, J., *Rekonstrukcje rzeczywistości. Galicja w twórczości Josepha Rotha i Brunona Schulza*, „Akcent” 2003, nr 3 (93), s. 123–128.
- Golec, J., *Heimatverlust und Heimatkonstruktionen. Joseph Roth und Bruno Schulz im galizischen Kontext*, [w:] *Labyrinth der Erinnerung. Beiträge zur österreichischen Literatur. Festschrift für Prof. Stefan H. Kaszyński*, red. J. Drynda, K. Dzikowska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006, s. 139–151.
- Kaszyński S.H., Krysztofiak M., *Kommentare zur Geschichte der polnisch-österreichischen Germanistentreffen*, [w:] *Grenzgänge und Grenzgänger in der österreichischen Literatur. Beiträge des 15. Österreichisch-Polnischen Germanistentreffens Kraków 2002*, red. M. Kłańska i in., Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Kłańska M., *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] *Joseph Roth. Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions 1989, Akademie der Diözese Rottenburg-Stuttgart*, red. M. Kessler, F. Hackert, Stauffenburg Verlag, Tübingen 1990.
- Koprowski J., *Unagi o literaturze austriackiej*, „Życie Literackie” 1957, nr 51–52 (309–310).
- Koprowski J., *Józef Roth – Człowiek i pisarz*, „Twórczość” 1958, nr 9.
- Koprowski J., *Józef Roth*, Czytelnik, Warszawa 1980.
- Krysztofiak M., *Kulturgeschichtliche Nähe. Österreichische Literatur in Polen*, [w:] *Die Rezeption der polnischen Literatur im deutschsprachigen Raum und die der deutschsprachigen in Polen 1945–1985*, red. H. Kneip, H. Orłowski, Deutsches Polen-Institut, Darmstadt.
- Kuczyński K.A., *Polsko-austriackie stosunki literackie*, „Języki Obce w Szkole” 1978, nr 2 (108).
- Lipiński K., *Vornational – übernational – postnational. Joseph Roth als Kritiker des modernen Nationalismus*, [w:] *Nationale Identität. Aspekte, Kontroversen und Probleme in der deutschsprachigen Literatur*, red. J. Jabłkowska, M. Półrola, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998.
- Mazur E.M., *Die sogenannten polnischen Motive bei Joseph Roth*, [w:] *Österreichisch-Polnische literarische Nachbarschaft. Materiały z konferencji (Poznań 30.11.–2.12.1977)*, red. H. Orłowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1979.
- Orłowski H., *Literatura austriacka*, „Rocznik Literacki” 1976, red. P. Hertz, A. Lam, Warszawa 1979.
- Orłowski H., Papiór J., *Einleitende Bemerkungen zum internationalen Seminar „Österreichisch-Polnische literarische Nachbarschaft” (Poznań 30.11.–2.12.1977)*, [w:] *Österrei-*

- chisch-Polnische literarische Nachbarschaft. Materiały z konferencji (Poznań 30.11.–2.12.1977)*, red. H. Orłowski, Wydawnictwo Naukowe UAM w Poznaniu, Poznań 1979.
- Papiór J., *Polnische Germanistik – Germanistik in Polen im 19. und 20. Jahrhundert. Programme – Geschichte – Studien – Bibliographien zur Wissenschaftsgeschichte*, Wydawnictwo im. S. Podobińskiego AJD w Częstochowie, Częstochowa 2012.
- Polczyńska E., *Österreichische Literatur in polnischer Übersetzung*, [w:] *Österreichisch-Polnische literarische Nachbarschaft. Materiały z konferencji (Poznań 30.11.–2.12.1977)*, red. H. Orłowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1979.
- Polczyńska E., Załubska C., *Bibliografia przekładów z literatury niemieckiej na język polski 1800–2000*, t. 3: (1945–1990), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999.
- Polczyńska E., Załubska C., *Bibliografia przekładów z literatury niemieckiej na język polski 1800–2000*, t. 2: (1919–1939), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2010.
- Rosner E., *Drei Phasen literarischer Beziehungen zwischen Polen und Österreich. Ein Beitrag zur Problematik der Rezeption nach 1945*, „*Studia Germanica Posnaniensia*” 1977, nr 6.
- „Ruch Wydawniczy w Liczbach. Polish Publishing in Figures” XXII, 1976, red. M. Czarnowska, Biblioteka Narodowa – Instytut Bibliograficzny, Warszawa 1977.
- Zakrzewska-Szostek A., *Polska recepcja twórczości Josepha Rotha*, [w:] *Literatura austriacka w Polsce w latach 1980–2008. Bibliografia adnotowana*, red. E. Bialek, K. Nowakowska, ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2009.